RAQAMLI TO‘LOV PLATFORMALARIDA XAVFSIZLIK VA RISK-MENEJMENTNI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI

Djafarova Shaxlo Ahmadaliyevna
University of Business and Sciense
Menejment kafedrasi o‘qituvchisi
tel.+91-369-54-56,
shaxlodjafarova1979@.gmail.com

Boytemirova Madina Qodirjon qizi
University of Business and Sciense
IQ.25-02 guruhi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada to‘lov tizimlarida yuzaga keladigan risklarni boshqarish vositalarini tasniflashning turli usullari tahlil qilinadi. To‘lov tizimlariga xos bo‘lgan risklarni boshqarish usullarini tizimli ravishda tasniflashning yagona sxemasi ishlab chiqildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — bugungi kunda tez rivojlanayotgan to‘lov tizimlari bozoridagi risklarni to‘g‘ri baholash va samarali boshqarishdir. Shuningdek, maqolada to‘lov tizimlaridagi risklarni boshqarish jarayonini takomillashtirishning asosiy yo‘llari batafsil tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar va xulosalar taqdim etildi.

Kirish.

Pul muomalasining samarali va barqaror tizimini shakllantirish hamda zamonaviy to‘lov mexanizmlarini keng qo‘llash mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi iqtisodiy aylanmaning kengayib borishi to‘lov majburiyatlarining o‘z vaqtida, aniq va to‘liq bajarilishiga bo‘lgan ishonchni yanada kuchaytirishni talab etadi.Naqd pul oqimidagi uzilishlar va nomutanosibliklar real sektor faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, mamlakat moliyaviy resurslarining shakllanish jarayoniga bevosita ta’sir qiladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilari har kuni tovarlar, xizmatlar hamda moliyaviy aktivlar almashinuvi bilan bog‘liq ko‘plab operatsiyalarni amalga oshiradilar va bu jarayonlar asosan pul hisob-kitoblari orqali bajariladi.

Milliy xo‘jalik tizimi samaradorligi to‘lovlar va hisob-kitoblarning tezkor, uzluksiz hamda xavfsiz amalga oshirilishiga chambarchas bog‘liq. Ilmiy-texnika taraqqiyoti ta’sirida to‘lov va hisob-kitob munosabatlari tubdan yangilanmoqda: to‘lov shakllari va usullari takomillashmoqda, yangi to‘lov vositalari joriy etilmoqda, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda xizmatlar tezkorligi va ishonchliligini oshirish maqsadida ilg‘or axborot texnologiyalari qo‘llanilmoqda.

Biroq sohaning jadal rivojlanishi bilan bir qatorda, to‘lov tizimlariga xos bo‘lgan turli moliyaviy, operatsion va texnologik xavflar darajasi ham ortib bormoqda. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan yangi normativ-huquqiy hujjatlar to‘lov tizimlari faoliyatining uzluksizligini ta’minlash, risklarni samarali boshqarish hamda tartibga solish va nazorat mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan talablarni kuchaytirmoqda.

To‘lov tizimi operatori tomonidan ishlab chiqiladigan uzluksizlikni ta’minlash tartibining muhim elementlaridan biri — bu to‘lov tizimlari bilan bog‘liq risklarni aniqlash, baholash va ularni kamaytirishga xizmat qiluvchi samarali vositalarni tanlash hamda joriy etishdir.

Muhokama va natijalar

Hozirgi vaqtda iqtisodiy amaliyotda to‘lov tizimlarining risklarini boshqarish uchun juda ko‘p turli xil usullar qo‘llaniladi.

Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, qo‘llaniladigan usullarni aniq mantiqiy tizimlashtirish mavjud emas.

Ushbu ish doirasida tasnifni shakllantirish uchun risklarni boshqarish usullarini ikki jihatdan ko‘rib chiqish taklif etiladi:

- xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan qo‘llaniladigan risklarni boshqarish usullari;
- ilmiy adabiyotlarda berilgan risklarni boshqarish usullari.

Quyida, ushbu jihatlarni batafsil ko‘rib chiqamiz.

Xalqaro hisob-kitoblar banki tomonidan qo‘llaniladigan metodologiya to‘lov tizimlarining risklarini boshqarish usullarining ikkita asosiy guruhini ajratib turadi: tahliliy va operatsion protseduralar.

Tahliliy protseduralar doimiy monitoring va ishtirokchilar tizimga duchor bo‘ladigan xavflarni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

Operatsion protseduralar risklarni boshqarish sohasidagi qarorlarni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi, masalan, xavf ostida bo‘lgan pozitsiyalar uchun kredit limitlarini belgilash, operatsiyalar navbatlarini boshqarish va boshqalar[1].

Finlyandiya Bankining to‘lov tizimlarining risklarini tartibga solish va nazorat qilish bo‘yicha materiallarda risklarni boshqarish mexanizmlari risklarni minimallashtirish strategiyasi yo‘nalishlariga muvofiq guruhlangan: hisob-kitoblarni tashkil etish yo‘nalishlari, to‘lov tizimining qoidalarini yaratish, o‘z-o‘zini tartibga solishni tashkil etish, xavfsizlik va boshqalar[2].

Angliya Bankining to‘lov tizimlari va ularni boshqarish vositalarining risklarini tasniflashga yondashuvining o‘ziga xos xususiyati to‘lov tizimi ishtirokchilarining asosiy biznes jarayonlarini batafsil tahlil qilish, shuningdek, risk sub'ektlarini (hisob-kitob ishtirokchisi, to‘lov agenti, tizim komponenti) va to‘lov tizimining ishlashini buzish xavfining uchta asosiy turini ajratish: hisob-kitob, biznes va operatsion[3].

Xalqaro hisob-kitoblar bankining To‘lov va hisob-kitob tizimlari qo‘mitasining materiallarida to‘lov tizimlarining tavakkalchiliklarini boshqarish usullarini tasniflashning bir varianti to‘lov tizimining uzluksiz ishlashini buzish xavfini tuzilmaviy nuqtai nazardan xavf turlari tizimi bo‘yicha taqdim etadi:

- kredit riskini boshqarish usullari (kredit xavfi nolga teng bo‘lgan tizimlardan foydalanish; kirish mezonlari; xavf ostida bo‘lgan maksimal miqdorlar uchun kredit limitlari va boshqalar);

[1] Регулирование и контрол рисков платежных систем — финская перспектива. Платезҳне и расчетне системй. Международный опыт. Центральный банк Российской Федерации. Вйп. 19. 2009. URL: http://www.cbr.ru/publ/PRS/prs19.pdf (rus)

[2] Регулирование и контрол рисков платежных систем — финская перспектива. Платезҳне и расчетне системй. Международный опыт. Центральный банк Российской Федерации. Вып. 19. 2009. URL: http://www.cbr.ru/publ/PRS/prs19.pdf (rus)

[3] Риск-ориентированная методология наблюдения за платежными системами. Наблюдение Банка Англии за межбанковскими платежными системами в соответствии с «Законом о банковской деятельности» 2009 года. Конкуренция и регулированиев европейских розничных платежных системах // Платежные и расчетные системы. Международный опыт. Центральный банк Российской Федерации. Вып. 27. 2011. URL: http://www.cbr.ru/publ/PRS/prs27.pdf

- likvidlik riskini boshqarish usullari (to‘lovlar ketma-ketligini boshqarish; pozitsiyalar bo‘yicha limitlarni belgilash; garov pullari; gibrid tizimlardan foydalanish va boshqalar);
- operatsion risklarni boshqarish usullari.

Xalqaro hisob-kitoblar bankining yo‘riqnomalarida tavsiflangan operatsion risklarni boshqarish usullari, o‘z navbatida, uchta yo‘nalishga bo‘linadi: operatsion ishonchlilikni ta’minlash, xavfsizlikni ta’minlash va to‘lov tizimining uzluksiz ishlashini ta’minlash[4].

Operatsion kabi to‘lov tizimlarida riskning bunday turini boshqarish mexanizmlarini tahlil qilish jarayonida operatsion bank riskini tahlil qilishga bag‘ishlangan materiallarga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Rossiya Federatsiyasi Markaziy banki ushbu turdagi risklarni boshqarish usullari asosiy bo‘limlarga muvofiq guruhlangan. Operatsion bank riskini boshqarish bosqichlari: aniqlash, baholash, monitoring qilish, nazorat qilish va risklarni minimallashtirish[5].

Ushbu tartibga solishda biznesning uzluksizligi mexanizmlaridan foydalanish operatsion riskni cheklashning umumiy chorasi sifatida ishlaydi.

Quyida, ilmiy adabiyotlarda topilgan to‘lov tizimlarining risklarini tasniflashning eng keng tarqalgan yondashuvlarini ko‘rib chiqamiz.

E. V. Kurdyumovaning ishlarida, to‘lov tizimlari uchun risklarni boshqarishning integratsiyalashgan tizimining uchta asosiy tarkibiy qismi tashkiliy (muassasalar va organlar), axborot (xavflar holati to‘g‘risida ma’lumot to‘plash va tahlil qilish) va uslubiy (xavfni boshqarish siyosati, risklarni baholash usullari) elementlari tahlil qilingan.

U o‘zining ilmiy ishlarida risklarni boshqarishning ikkita darajasini ham belgilaydi: mikrodaraja (alohida kredit tashkilotlari, uyushmalar va uyushmalar) va

[4] Ключевые принципы для системно значимых платежных систем. Комитет по платежным и расчетным системам Банка международных расчетов // Платежные и расчетные системы. Международный опыт. Центральный банк Российской Федерации. Вып. 23. 2010. URL: http://www.cbr.ru/ publ/PRS/prs23.pdf
[5] О своевременности осуществления расчетов по корреспондентским счетам и мерах по управлению рисками при осуществлении расчетов : письмо Банка России № 18-Т от 08.02.2010 г.

makrodaraja (davlat organlari, auditorlik, konsalting firmalari, investorlar va boshqalar)[6].

Shuningdek, bank risklarini boshqarish usullarini to‘rtta yo‘nalish bo‘yicha tasniflash mumkin: mahalliylashtirish, tarqatish (tarqatish), riskdan qochish va kompensatsiya[7]. Ushbu sxema to‘lov tizimlarining risklar tasnifini yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

Tadqiqotchi N.V. Jukov o‘zining ilmiy ishlarida turli mamlakatlar markaziy banklari tomonidan qo‘llaniladigan hisob-kitob va kliring tizimlarida kredit riski va likvidlik riskini boshqarish usullarini tahlil qiladi. Olim, shuningdek, risklarni boshqarish usullari ro‘yxatiga ishtirokchilarni moliyaviy ishonchliligi va texnik jihozlariga ko‘ra tanlash mezonlarini belgilashni qo‘shadi.

To‘lov tizimlarining maksimal ruxsat etilgan risklarini cheklash vositasini tahlil qilib, u banklarning individual sof kredit pozitsiyalarini tartibga soluvchi limitlarni va butun tizim uchun debet limitlarini aniqlaydi. Shuningdek, u operatsion risklarni boshqarish usullari (ikki marta kiritish texnologiyasidan foydalanish, identifikatsiyani nazorat qilish) va firibgarlik xavfini boshqarish usullari (ma’lumotlarni shifrlash texnologiyasi, kirishni cheklash, ikki tomonlama nazorat, parolni himoya qilish) batafsil tavsiflanadi [6].

L.I. Xomyakova to‘lov tizimining uzluksiz ishlashini buzish xavfini tizimlashtirish printsipi asosida to‘lov tizimlarining risklarni boshqarish usullarini tahlil qiladi. Tadqiqotchi har bir turdagi kredit riskini, likvidlik riskini, shuningdek, operatsion va valyuta riskini va risklarni boshqarish usullarini navbatma-navbat tahlil qiladi[8].

Ushbu yondashuvning o‘ziga xos xususiyati valyuta risklarini boshqarish usullarini ajratishdir.

[6] Курдюмова Е.В. Некоторые аспекты по строения комплексной системы управления рисками в платежных системах // Фундаментальные исследования. 2007. № 6. С. 36—40.
[7] Соколинская Н.Е. Создание эффективных систем комплексного и внутреннего контроля за банковскими рисками // Бухгалтерия и банки. 2000. № 7. С. 33—39.
[8] Хомякова Л.И. Управление рисками в платежных системах // Банковское дело. 2008. № 9. С. 81—89.

S.V. Krivoruchko yondashuvining o‘ziga xos xususiyati to‘lov tizimining uzluksiz ishlashini buzish xavfini sinchkovlik bilan tuzish va xavfning har bir o‘ziga xos turi (kichik turi) uchun risklarni boshqarish vositalarini aniqlashdir[9].

A.S. Obaeva o‘zining ilmiy ishlarida to‘lov tizimlarining risklarini boshqarish usullarini tizim turiga (sof va yalpi hisob-kitoblar) qarab ikki guruhda ko‘rib chiqadi. Sof hisob-kitoblar tizimini o‘rganib, u Lamfalussi standartlarini tahlil qiladi[10].

O‘tkazilgan qiyosiy tahlil asosida 1-rasmda ko‘rsatilgan to‘lov tizimlariga xos bo‘lgan risklarni boshqarish mexanizmlarini tasniflashning asosiy yo‘nalishlarining yagona sxemasini tuzish mumkin.

Bank risklarini boshqarish usullari tasnifi asosida qurilgan to‘lov tizimlarining risklarni boshqarish usullarini tasniflash variantini ham taklif etiladi.

Ushbu tasniflash usuli to‘lov tizimining operatori risklarni boshqarish tizimini o‘zgartirish va to‘lov tizimlarining uzluksiz ishlashini ta'minlash tartibini ishlab chiqish muammolarini hal qilganda amaliy ahamiyatga ega.

Yangi qonun hujjatlarining qabul qilinishi va mamlakat to‘lov tizimida biznes uzluksizligini ta’minlashga qo‘yiladigan talablarning kuchaytirilishi sharoitida risklarni boshqarish tizimini loyihalashda to‘lov tizimi operatori oldidagi asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

1-rasm. To‘lov tizimlarining risklarni boshqarish usullarini tasniflashning asosiy yondashuvlari

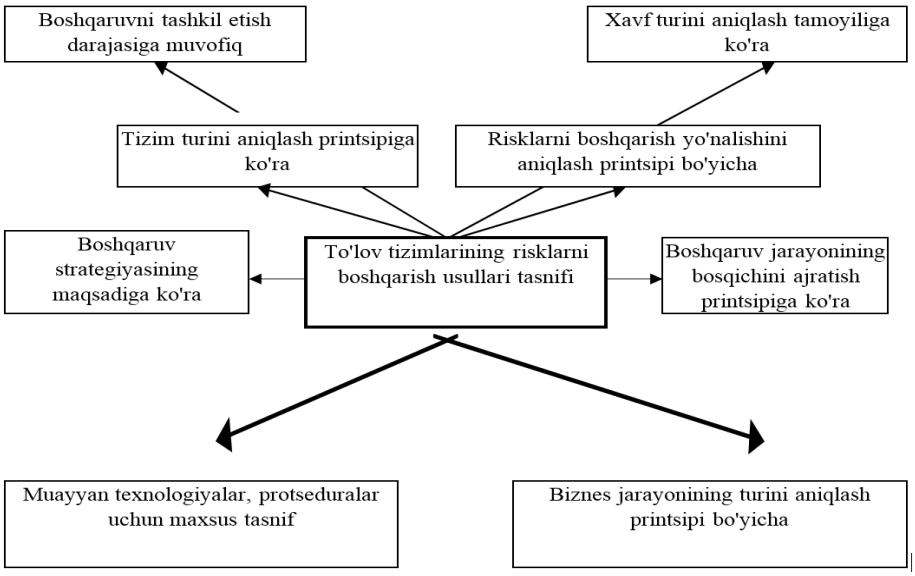

[9] Криворучко С.В. Реформирование платежных систем в условиях финансовой интеграции: роль центрального банка. М.: БДЦ-пресс, 2006.
[10] Обаева А.С. Теоретические аспекты построения и развития платежной системы. СПб.:Изд-во Санкт-Петерб. ун-та экономики и финансов, 1996. 159 с.

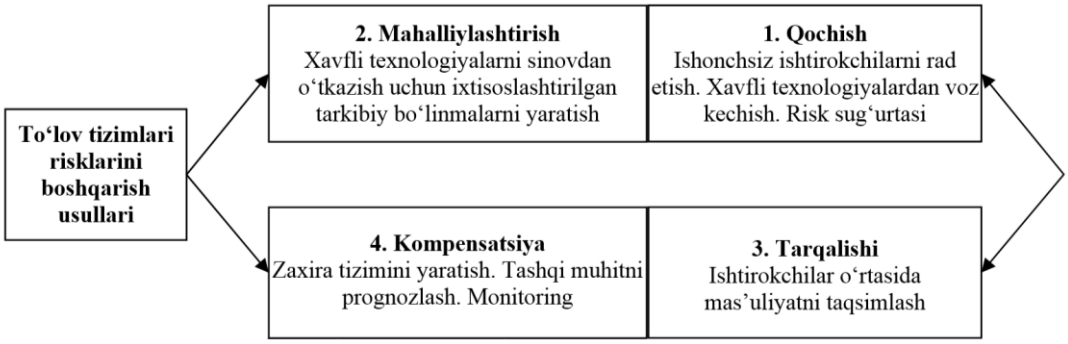

2-rasm. Bank risklarini boshqarish usullari tasnifi asosida to‘lov tizimlari risklarini boshqarish usullari

Xulosa

Amalga oshirilayotgan strategiya va hal qilinayotgan vazifaga, shuningdek, ichki biznes-jarayonlarni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlariga qarab, to‘lov tizimining operatori to‘lov tizimining risklarni boshqarish mexanizmlarini tasniflash uchun biz ko‘rib chiqqan u yoki bu yondashuvlardan foydalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Регулирование и контрол рисков платежных систем — финская перспектива. Платезҳне и расчетне системй. Международный опыт. Центральный банк Российской Федерации. Вып. 19. 2009. URL: http://www.cbr.ru/publ/PRS/prs19.pdf (rus)

2. Риск-ориентированная методология наблюдения за платежными системами. Наблюдение Банка Англии за межбанковскими платежными системами в соответствии с «Законом о банковской деятельности» 2009 года. Конкуренция и регулированиев европейских розничных платежных системах // Платежные и расчетные системы. Международный опыт. Центральный банк Российской Федерации. Вып. 27. 2011. URL: http://www.cbr.ru/publ/PRS/prs27.pdf

3. Ключевые принципы для системно значимых платежных систем. Комитет по платежным и расчетным системам Банка международных расчетов // Платежные и расчетные системы. Международный опыт. Центральный банк Российской Федерации. Вып. 23. 2010. URL: http://www.cbr.ru/ publ/PRS/prs23.pdf

4. О своевременности осуществления расчетов по корреспондентским счетам и мерах по управлению рисками при осуществлении расчетов : письмо Банка России № 18-Т от 08.02.2010 г.

5. Курдюмова Е.В. Некоторые аспекты по строения комплексной системы управления рисками в платежных системах // Фундаментальные исследования. 2007. № 6. С. 36—40.

6. Nematillaevich L. I. Main characteristics, theoretical issues of effective management strategies in higher education //International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036. – 2022. – Т. 11. – С. 97-101.

7. Nematillaevich L. I. Conceptual Foundations Of Effective Management In Higher Education Organizations //International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036. – 2022. – Т. 11. – С. 90-96.

8. Nematillaevich L. I. Improving The Mechanisms For Developing Effective Management Strategies In Higher Education //International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036. – 2022. – Т. 11. – №. 08. – С. 1-8